

הערות בעניין בקשת המטר

פתיחה

חז"ל תיקנו לבקש את הגשמים בימות הגשמים¹, שהרי ירידת הגשמים היא מצורכי האדם הגדולים בנוגע לבקשת הגשמים ישנו חילוק בין ארץ ישראל לבין חוצה לארץ²: בארץ ישראל מתחילים לבקש החל מליל ז' במרחשוון [כדי שיגיע האחרון שבישראל שעלה לרגל לביתו³], ואילו בחוצה לארץ מתחילים לאחר שישים יום מתקופת תשרי⁴ (4 או 5 בדצמבר, למנינם⁶).

בקשה זו מתחילים כבר מתפילת ערבית⁷ [של היום המתאים, כל מקום לפי עניינו, וכאמור], זאת בשונה מהזכרת הגשם אותה מתחילים רק ממוסף⁸, ובטעם הדבר - ראה הערה⁹.

א | הגדרת המקומות בהם מבקשים לפי התקופה

כאמור לעיל (בפתיחה), בחוץ לארץ מתחילים לבקש את הגשם רק מהיום השישים לתקופת תשרי. דין זה לקוח מהגמרא-תלמוד בבלי¹⁰. וכתבו רבים מהראשונים¹¹ שמכיון שאנו מנהגנו כבני בבל בכל מקום, לכן גם לעניין זה נוהגים בכל חוץ לארץ לבקש רק מיום השישים לתקופת תשרי.

אמנם הרא"ש¹² תמה על כך:

1. משנה ברכות לג, א. שו"ע אדה"ז סי' קיז ס"א.

2. תענית י, א. וראה להלן ס"א.

3. ואף לאחר החורבן היו מתאספים גם כן מכל הסיביות בירושלים לרגל כמו שעושים גם היום, לפיכך לא ביטלו תקנת חכמים שתיקנו השאלה בארץ ישראל בז' במרחשוון (שו"ע אדה"ז שם, במוסגר).

4. השנה מחולקת לארבע תקופות: תקופת תשרי, תקופת טבת, תקופת ניסן, תקופת תמוז (ראה רמב"ם הלכות קידוש החודש פ"ט). תקופות אלו הינן תלויות בשמש בלבד, ולא בירח, וממילא אינן תלויות בתאריך העברי, אלא מקבילות לתאריך הלועזי.

5. כלומר, ברוב השנים בלילה שבין הרביעי לחמישי לדצמבר, ובשנה שחודש פברואר עשרים ותשעה יום - בלילה שבין החמישי לשישי בדצמבר (פסקי תשובות סי' קיז ס"א א, וראה שם הערה 1 בהסברת הדברים).

6. קיצור שו"ע סי' יט ס"ה.

7. שו"ע אדה"ז שם.

8. שו"ע אדה"ז סי' קיד ס"א.

9. בנוגע להזכרת הגשם מביא אדה"ז (שם, מהירושלמי) "שבתפילת ערבית אין כל העם בבית הכנסת נמצא זה מזכיר וזה אינו מזכיר וייעשו אגודות אגודות" [ובשחרית אין מזכירים כיון שאסור להזכיר את הגשם עד שיכריזו עליו, ובשחרית אי אפשר להכריז כיון שצריך לסמוך גאולה לתפילה].

ובטעם הדבר שבבקשת טל אין חוששים לזה, כתבו בפוסקים שני טעמים: א. כאן בכל אופן אין כולם מזכירים בזמן אחד, שהרי ישנו חילוק בין ארץ ישראל לחוצה לארץ (מגן אברהם סי' קיד ס"ק א). ב. כאן גם בשחרית אין כולם מגיעים לבית הכנסת, שהרי זה יום חול, בשונה משמחת תורה שהוא יום טוב וכולם מגיעים (נתיב חיים סי' קיז ס"ק ב). שני התירוצים האמורים הובאו בפסקי תשובות (סי' קיז הערה 10).

10. תענית י, א.

11. צויינו בשו"ע אדה"ז מהדורה חדשה סי' קיז הערה יט.

12. ריש תענית סי' ד, וכן בתשובות הרא"ש כלל ד סי' י.

בטעם הדבר שבחוץ לארץ מבקשים רק לאחר שישים יום מהתקופה כותב רש"י¹³: "ובגולה אין שואלין עד ששים בתקופה, לפי שהוא מקום נמוך ואין צריכים מטר כל כך". ולפי זה לא ניתן לומר שכל העולם יבקשו רק לאחר שישים מהתקופה: אמנם בבל אינה צריכה גשמים עד השישים לתקופה [מחמת ששוכנת על מים רבים, או ששם זמן הזריעה היה מאוחר יותר], אבל מקומות רבים בעולם צריכים גשמים בדיוק כמו ארץ ישראל. ואין זה שייד לכך שאנו נוהגים כבני בבל בכל מקום, שהרי כלל זה אמור במקום שישנה מחלוקת וכדומה בין התלמודים, אך כאן אין זו מחלוקת כי אם המציאות היא שונה.

אמנם להלכה לא נתקבלה סברת הרא"ש¹⁴. אלא נהגו מעולם בכל תפוצות ישראל שבחוץ לארץ ללכת בזה אחר ארץ ישראל¹⁵. והרבי האריך בעניין זה¹⁶.

אף על פי כן ישנו משקל הלכתי לסברת הרא"ש: אם אדם שאל מטר לאחר ז' במרחשוון במקום שצריך כבר לגשם - אינו מחויב לחזור [אמנם אם רוצה - יכול להתפלל נדבה¹⁷]. והוא הדין אפילו אם שאל גשם בימות החמה, במקום שנצרך כעת לגשם¹⁸.

כל הנ"ל הוא בנוגע לחוץ לארץ ממש. אמנם בכל מה שהוא בתוך הארץ או אפילו נקרא חלק מהארץ - מתחילים לבקש מז' במרחשוון, ואפילו האזורים הסמוכים לארץ ישראל, הגם שאינם בתוך גבולות הארץ מכיבוש עולי מצרים ועולי בבל, כגון אזור הגולן ומדבר סיני כולו כולל אילת¹⁹.

ב | שכח ולא ביקש מטר

אם לא שאל מטר ונזכר, ישנם מספר מצבים²⁰:

1) אם נזכר בתוך ברכת השנים - לכתחילה חוזר ל"ותן טל ומטר לברכה"²¹, אמנם גם אם אמר בכל מקום אחר בברכה זו - יצא ידי חובה²².

13. תענית שם ד"ה ובגולה.

14. בטעם הדבר לא כתב אדה"ז מאומה. ונראה שלדעתם לא רצו לחלק בתוך חוצה לארץ, ותיקנו שהזמן של כולם יהיה אחיד (כ"ה בברכת הבית שער מ ס"ק מד).

15. שו"ע אדה"ז שם.

16. ראה תורת מנחם תשמ"ב ח"ד ע' 2119 ואילך, ותשמ"ג ח"א ע' 389 ואילך.

17. בשו"ע אדה"ז (שם) הובא בפירוש לעניין השואל בימות החמה, אמנם משמע שהוא הדין לעניין השואל לאחר ז' במרחשוון, וכן נראה ממה שכותב "אינו מחויב לחזור", משמע שאם רוצה - יכול.

ויש להעיר מהמחלוקת לעניין המתפלל תפילת נדבה מחמת הספק - האם גם עליו מוטל התנאי (שבס"י קז ס"ה) שצריך לכוון בתפילתו מראש ועד סוף. ונחלקו בזה האחרונים (ענין: חיי אדם כלל כזו ס"ז; ביאור הלכה ס"י קז ד"ה א; המצוין בפסקי תשובות שם ס"ק א והערה 6).

18. שו"ע אדה"ז שם.

19. פסקי תשובות ס"י קז ס"א א, בשם שו"ת דברי יוסף ס"י ד (וראה במצוין שם הערה 4).

20. האמור להלן באתר זה לקוח משו"ע אדה"ז ס"י קז ס"ה, מלבד מקום שנתפרש אחרת.

21. משנה ברורה ס"י קז ס"ק טו.

22. הלכה ברורה, בירור הלכה ס"י טז.

2) אם נזכר לאחר סיום הברכה לפני שהתחיל את ברכת "תקע בשופר" - אומר שם²³. והוא הדין אם אמר "ברוך אתה ה'" של סיום ברכת 'ברך עלינו' - מסיים את הברכה ומבקש שם את הגשם²⁴.

3) אם נזכר לאחר שהתחיל את ברכת "תקע בשופר" - מבקש את הגשם בברכת 'שומע תפילה', קודם "כי אתה שומע" (ולעניין הנוסח - ראה הערה²⁵). ומכל מקום, גם אם אמר במקום אחר **בברכה** ז²⁶ - יצא ידי חובה²⁷.

3) אם נזכר לאחר ברכת 'שומע תפילה' לפני שהתחיל 'רצה' - אומר שם²⁸.

4) אם נזכר לאחר ברכת 'שומע תפילה' - חוזר ל'ברך עלינו'²⁹.

5) אם כבר עקר רגליו, או שסיים לומר את כל 'אלוקי נצורי' כולל 'יהיו לרצוני' ורצה לעקור רגליו - חוזר לראש התפילה.

ג | הזוכר קודם תפילתו שצריך לומר ולאחר מכן שכח

לעניין אדם שמסופק האם ביקש גשם או לא, הדין הוא כך: עד שלושים יום חזקה שלא הזכיר, כיון שעדיין לא התרגל לומר כהלכה, ואילו לאחר שלושים יום חזקה שכן הזכיר³⁰.

אמנם המשנה ברורה³¹ הביא מכמה אחרונים³², שאם ברור לו שהיה בדעתו לזכור מעין המאורע ולאחר זמן התעורר לו ספק - אין צריך לחזור. ורק אם נזכר מיד לאחר התפילה אז יש לחזור.

לפי דברים אלו נמצא, שכאשר דפקו על השולחן קודם שמונה עשרה כסימן לשאלת גשמים, והתעורר לו ספק לאחר **שעבר זמן** מהתפילה - אינו צריך לחזור, כיון שמן הסתם זכר להזכיר בתפילה.

23. טעם הדבר: כל שלא התחיל את הברכה שלאחריה לא נקרא סיום ברכה לגמרי לעניין זה בדברים שמחזירים אותו, אך בדברים שאין מחזירים אותו כן מוגדר כסיום ואינו יכול לומר שם (שו"ע אדה"ז סי' קיד ס"ז).

וליתר ביאור: ישנה מחלוקת בראשונים האם ניתן לומר הזכרה לאחר סיום הברכה לפני שהתחיל את הברכה שלאחריה, ומחמת המחלוקת יש להכריע שרק לעניין דברים המעכבים עדיף שיזכיר שם (כן הוא במקור הדין בבית יוסף סי' קיד ד"ה ושמא).

24. קצות השולחן סי' כא ס"ט.

25. לעניין הנוסח שצריך לומר בברכה זו מצינו בפוסקים (צויינו בפסקי תשובות סי' קי"ז ס"ק ו' הערה 53) מספר דעות: א. יאמר "ותן טל ומטר" בלבד (שולחן הטהור ס"ו). ב. יאמר "ותן טל ומטר לברכה" (קיצור שו"ע סי' יט ס"ו, ועוד כמה פוסקים). ג. יאמר "ותן טל ומטר לברכה על פני האדמה" (ערוך השולחן ס"ו, ועוד).

ואין להוכיח משלון הפוסקים, כולל אדה"ז (שם) שכתבו "ותן טל ומטר", כיון שיתכן שנקטו לשון קצרה, אך למעשה יש לומר יותר מכך. ולעניין מעשה סתם בפסקי תשובות (שם, בפנים) לומר "ותן טל ומטר לברכה".

ומכל מקום נראה פשוט שגם אם אמר "ותן טל ומטר" בלבד אינו חוזר, ולכן אדה"ז כתב לשון זו, כיון שתיבות אלו הן עיקר האמירה.

26. משא"כ בברכה אחרת - ראה שו"ת עמק התשובה ח"א סי' ה.

27. ראה שו"ע אדה"ז סי' קיט ס"א.

28. ראה לעיל הערה 23.

29. ואינו חוזר לראש התפילה, בשונה מהזכרת גשם [למי שלא הזכיר לא גשם ולא טל] בה חוזר לראש התפילה, כיון שג' ברכות ראשונות חשובות כברכה אחת (ראה שו"ע אדה"ז סי' קיד ס"ד וסעי' ז-ח), משא"כ בבדון דיין.

30. ירושלמי תענית פ"א ה"א, הובא באדה"ז סי' קיד ס"ו.

31. סי' קיד ס"ק לח.

32. וראה בפסקי תשובות (סי' קיד ס"ק יד), שבפוסקים המצוינים שם דובר על אדם שזכר בתוך תפילתו, ואילו המשנה ברורה הביאם לעניין הזוכר לפני תפילתו.

אך כמה מרבני חב"ד³³ כתבו שאין לסמוך על כך, כיון שכבר הביא אדמו"ר הזקן³⁴ לעניין אדם שלא כיוון בברכת אבות ש"קרוב הוא שלא יכוון" אף בפעם השניה, ואם כן גם בענייננו אין לנו חזקה שזכר לשאול גשם בתפילה.

בדומה לזה כתבו כמה פוסקים³⁵, שאדם שיודע ומכיר בעצמו שגם תוך כדי התפילה מחשבתו משוטטת ותפוסה בטרדותיו - אין לו לסמוך על כך שהזכיר, וצריך לחזור גם אם התעורר לו הספק משך זמן לאחר שמונה עשרה.

ולעניין מעשה, נראה שצריך לחזור ולהתפלל, ויתנה שאם כבר שאל גשם בתפילה הראשונה ויצא ידי חובה - תהיה תפילה זו נדבה³⁶.

ועצה פרקטית לאדם זה: יעשה לעצמו סימן שלא ישכח, כגון קיפול הדף, ויתפלל מתוך הסיודור, ואז הרי זה כודאי הזכיר ואינו צריך לחזור³⁷.

ד | אדם שביקש מטר קודם ז' מר-חשוון

יש לעיין לעניין הנוסע ממקום למקום בין ז' מרחשוון לשישים לתקופה - כיצד ינהג בנוגע לשאלת גשמים.

כמו כן יש לעיין בכלל בנוגע לאדם שמקום דירתו הוא באחד מהם, ונמצא כעת במקום השני - האם צריך להזכיר לפי מקום דירתו או לפי המקום בו הוא נמצא כעת.

ביחידות של הגר"מ אליהו ע"ה אצל הרבי³⁸ מופיע שהרבי התעניין אצלו כיצד הוא נוהג בנוגע לשאלת גשמים, והרב אליהו ציין שיש בכך מחלוקת הפוסקים והוא נוהג לשאול גשמים גם בהיותו בחוצה לארץ כמו בארץ ישראל.

אמנם למעשה במכתב של הרבי³⁹ מופיע: "ברכי יוסף ורוב האחרונים כתבו שכל אחד ינהוג כנוסח מקומו בהווה. וכ"כ בקצות השולחן⁴⁰".

עוד מוסיף הרבי במכתב הנ"ל, ש"צריך עיון גדול מפני מה לא פסקו שב(אם) דעתו לחזור - במשך ימי הגשמים - ישאל מטר ב'שומע תפילה' כיחיד". וראה שם עוד.

משמע מכך שגם דעת הרבי היא, כמו רוב הפוסקים, ששואל כמנהג אנשי מקומו. כלומר: בן חוץ לארץ שנמצא בארץ - מתחיל לשאול מז' מרחשוון, ואילו בן ארץ ישראל שנמצא בחוץ לארץ - אינו שואל ב'ברך עלינו'. כמו כן נראה למעשה שראוי שיזכיר ב'שומע תפילה', שהרי זהו צורך שלו⁴¹.

דינים נוספים יש בעניין זה, ונסכמם בקיצור⁴²:

33. הגה"ח הרב יוסף שמחה גינזבורג שליט"א והגה"ח הרב יהודה לייב נחמנסון שליט"א (שמעתי מידידי הרה"ח ר' שחר הלוי ש"ל לוי שקיבל מהם תשובה זו).

34. סי' קא ס"א.

35. ראה המצוין בפסקי תשובות שם.

36. כמו בכל ספק (ראה סי' קז ס"א). וראה לעיל סוף הערה 17.

37. חסד לאלפים ס"ק א; כף החיים ס"ק נד. הובאו בפסקי תשובות שם הערה 105.

38. תורת מנחם תשנ"ב ח"א ע' 242.

39. לקוטי שיחות ח"ט ע' 464.

40. סי' כא ס"י (מצוין במקור).

41. וראה גם 'התקשרות' גליון תרמ"ד ע' 18.

42. ע"פ פסקי תשובות סי' קיז ס"ק ג, וראה שם עוד.

1) בן ארץ ישראל שנוסע לחוץ לארץ לפני ז' במרחשוון - אינו שואל שם, אך נראה ששואל ב'שומע תפילה', וכאמור. 2) ואם נוסע לחוץ לארץ לאחר ז' במרחשוון - כיון שכבר התחיל בארץ ממשיך לומר גם בחוץ לארץ. 3) בן חוץ לארץ שנמצא בארץ - שואל כמו בארץ ישראל, בין אם הגיע לארץ לפני ז' במרחשוון ובין אם הגיע לאחר מכן. 4) במקרה הנ"ל, כאשר חוזר למקומו שבחוץ לארץ - מפסיק לשאול גשם [בשונה מבן ארץ ישראל, שכיון שהתחיל אינו מפסיק, וכאמור].

ולעניין הנמצא במטוס - ראה הערה⁴³.

לע"נ הרה"ח דוד שמעון בן ברכיה ע"ה חדד

נלבי"ע י"ד תשרי ה'תשפ"א

43. יש לעיין בנוגע לאדם שנמצא במטוס וכבר המריא ויצא מהאזור שלו [כגון שכבר יצא מארץ ישראל, או לחילופין שהגיע מחוץ לארץ וקעת בסוף הטיסה נמצא כבר מעל ארץ ישראל].

ונראה שזה תלוי בשאלה הכללית לעניין הנמצא במטוס, האם דנים לפי המקום ממנו יצא, או לפי המקום שתחתיו:

בדרך כלל מקובל לפסוק שהולכים לפי המקום שנמצא תחתיו. אמנם ממכתב של הרבי שהתפרסם לפני מספר שנים משמע קצת שדנים לפי המקום ממנו יצא, כל עוד לא הגיע למקום יישוב בקרקע (ראה אריכות בכ"ז בספר 'נתיבים בשדה השליחות' ח"ג ע' 127).

ומחמת הספק נראה לומר שיבקש ב'שומע תפילה' וייצא ידי חובה לפי כל הדעות: הרי לפי הדעות שעדיין לא חלה עליו חובת ההזכרה - לא יוכל [לכתחילה] להזכיר בברכת 'ברך עלינו', מה שאין כן ב'שומע תפילה' שאמור לבקש גם בחוץ לארץ. לאידך, לפי הדעות שחלה עליו חובת ההזכרה - הרי יוצא ידי חובה בדיעבד גם כשאומר ב'שומע תפילה' (וכדלעיל אות ג). ואם כן נמצא, שיוצא ידי חובת ההלכה [על כל פנים באופן מינימלי], לכל הדעות.

ולמעשה, שאלתי כמה מרבני אנ"ש בנוגע לישראלי שחזר לארץ הקודש בז' מרחשוון ומתפלל תפילת שחרית במטוס - כיצד ינהג, וקיבלתי תשובות שונות:

א. יאמר "ותן טל ומטר לברכה" רק בברכת 'שומע תפילה' (הגה"ח הרב אורי למברג שליט"א). ב. לא יאמר כלל במטוס, אלא רק כשיגיע לארץ (הגה"ח הרב משה קורנוויץ שליט"א). ג. יאמר כבר במטוס ('מוקד הלכה-חב"ד").

ומחמת המחלוקת נראה לומר שיבקש ב'שומע תפילה', וכאמור.